

kal ve tırnağa temiz halde iken sürülür. Bu işlem sırasında kına taşı, kına tarağı, kına taşı, çeşitli kalınlıklarda çubuklar, kına kesesi gibi özel eşyalar kullanılır. Anadolu'da ve İran'da atların alınlarına, kuyruklarına, bileklerine de kına yakılır. Bu geleneğin arkasında atların süslenmesi, yaralarının tedavi edilmesi ve diğer atlardan ayrılması için bir işaret konulması yatar. Anadolu'da ayrıca hediye gidecek koçların alınlarına, sırtlarına ya da kuyruklarına kına yakılır. Kına törenlerinde bir nişan olarak da kullanılır. Bu törenler evlenme, ölüm, askere uğurlama, sünnet, dinî bayramlar, hacı karşılaması şeklinde sıralanabilir. Koç katımı zamanında koçlara da kına yakılır. Geçiş dönemi kutlamaları arasında en yaygını, evlilik töreninden birkaç gün öncesinde yapılan ve gelinin eline kına yakılmasını ifade eden kına gecesidir. Sembolik bir anlamı olan kına gecesi töreni Türkiye'de, Kuzey Afrika, Mısır, Afganistan, Pakistan, Hindistan gibi ülkelerde bazı farklarla icra edilir. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde sünnet törenlerinde sünnet olacak çocuğun avuç içine (silâh tutacağı elinin avuç içinde işaret ve baş parmaklarının iç tarafına) kına yakılır. Osmanlı Devleti'nde şehzadelerin sünnet düğünlerinde ziyafetli kına gecesi kutlamaları yapılmıştır.

Hadislerde kına konusu boyama bahsi altında ele alınmaktadır. Ebû Dâvûd ("Te-reccül", 4) ve Nesâî'nin ("Zînet", 18) eserlerinde yer alan hadislerde Hz. Âişe'nin şöyle dediği belirtilmektedir: "Bir kadın perde gerisinden Resûlullah'a eliyle bir mektup uzattı. Resûlullah elini geri çekip, 'Bu elin kadın eli mi erkek eli mi olduğunu bilemem' dedi. Kadın, 'Kadın elidir' deyince Hz. Peygamber, 'Sen kadın olsaydın tırnaklarının rengini değiştirdin' buyurdu. Bununla o kına yakmayı kastetmişti". Buna göre kına kadınlar için ayırt edici bir özellik durumundadır. Ulemâ, bu hadisten yola çıkarak kına yakmanın kadınlara

ısrarla tavsiye edilmiş olduğu sonucunu çıkarmıştır. Erkekler için el ve ayakların boyanması tedavi amacı dışında câiz görülmemiştir. Saçın kına karışımı ile boyanıp boyanmaması yahut hangi durumlarda ve içindeki ilâve boyar maddeye göre hangi renkte boyanıp boyanamayacağı konusunda sahâbe arasında ve hadislerde farklı görüşler mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Plinius (Pliny the Elder), *Natural History* (trc. S. Jones), Oxford 1992, VI, 474-475; İbnü'l-Baytâr, *Traité des simples* (trc. L. Leclerc), Frankfurt 1996, I, 469, nr. 719; Dioscorides, *The Greek Herbal of Dioscorides* (trc. J. Goodyer), New York 1968, s. 65-66; J. Chardin, *Journal du voyage du chevalier Chardin*, London 1686, III, 314-315; IV, 13; Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, Beyrut 1403/1983, LXXVI, 89-90, 97, 99, 127, 135; CIII, 218; V. Loret, *La flore pharaonique*, Paris 1892, s. 80; A. K. Bedevian, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names*, Cairo 1936; M. Zohary, *Plants of the Bible*, Cambridge 1982, s. 190; Ayşegül Demirhan Erdemir, "Kınanın Türk Tıbbî Folklorundaki Yeri ve Modern Tıp Bakımından Bazı Sonuçlar", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 1987, IV, 155-159; İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi: Kütüb-i Sitte*, İstanbul, ts. (Feza Gazetecilik), s. 539-548; Turhan Baytop, *Türkiye'de Bitkilerle Tedavi*, İstanbul 1999, s. 263-264; Günay Kut, "Kanunî'nin Oğulları Sultan Bayezid ve Cihangir'in Sünnet Düğünlerindeki Kına Gecesi Ziyafeti", *Gourmet*, İstanbul 1987, s. 18-22; Bircan Durdu - Aydın Durdu, "Anadolu Kültüründe Kına", *Cogito*, sy. 44-45, İstanbul 2006, s. 235-253; G. S. Colin, "Hinna", *EP* (İng.), III, 461; Huşang A'lam, "Henna", *Elr.*, XII, 182-188.

H. NAZLI PIŞKIN

KIRCAALİ

Bulgaristan'da
tarihi bir Osmanlı kasabası.

Bugün Kârdzalı şeklinde anılmakta olup Bulgaristan'ın güneydoğusunda Hasköy'ün 50 km. güneyinde yer alır. Arda nehrinin sağ ve sol yakasında deniz sevi-

yesinden 275 m. yükseklikte oldukça geniş bir düzlükte bulunur. Kasabanın tarihi Ortaçağ'lara kadar iner. Şimdiki Kırcaali bir zamanlar Bizans Ahridos Başpiskoposluğu'nun bulunduğu, Rodop dağlarının doğu kesimini ve Arda nehrinin Orta ve Aşağı havzasını kapsayan topraklarda yer alıyordu. Yakın zamanlarda yapılan arkeolojik kazılarında işaret ettiği gibi bölgenin idarî merkezi Kırcaali'nin 15 km. kuzeyinde Perperikon (Hyperperakion / Perperakion) yakınlarındaydı. Ahridos Başpiskoposluğu'nun merkezi ise Arda nehrinin sağ yakasında bulunan, günümüzde modern Kırcaali'nin sınırları içerisinde müstahkem halde olan Saint John Prodromos Manastırı'ydı. Ahridos ismi, Bizans'a ait 1083 tarihli iki belgede, büyük Gürcü manastırı Theotokos Petritionitissa'ya (Bačkovo) bağlı birkaç köyden oluşan bir bölge adı olarak geçer. 1084 yılında Anna Komnena tarafından kaleme alınan *Aleksiad*'da, Arda vadisinin orta ve aşağısında kalan Ahridos'ta yaşayan Türkler'in kumandanı Tatikios'dan bahsedilir. Jireček'e göre bunlar Bizans ordusunda görev yapan ve XIV. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye gelerek Osmanlılar'la karışan hıristiyanlaştırılmış Kumanlar'dır. 1980'lerde Bulgar arkeologlar, Bizans Ahridosu'nun piskoposuna ait müstahkem meskeni -Saint John Prodromos Manastırı- ortaya çıkarmışlardır. Küçük manastır, 1174 ile 1195 arasındaki yıllardan kalma fresk kalıntılarıyla âbidevi görünen bir kiliseyi ve oldukça büyük bir meskeni içermekteydi. Arkeolojik kalıntılar, XII. yüzyıl ile XIII. yüzyılın ilk yarısında manastırda yoğun bir hayatın var olduğunu ve söz konusu alanda iki kitlesel yıkım sürecinin yaşandığını göstermektedir. İlk yıkım, XIII. yüzyılın başlarında Selânik Haçlı Kralı Montferratlı Boniface'ın bölgede seferde bulunduğu sırada kendisinin de öldüğü 1207 yılında meydana geldi. İkincisi, 1340 yıllarında İmparator V. İoannes Paleologos ile taht üzerinde hak iddia eden Kantakuzenos arasında yaşanan kanlı Bizans iç savaşında gerçekleşti. Bu savaşta Aydınöğlü Umur Bey'in paralı Türk askerleri de Kantakuzenos saflarında savaştı. XIV. yüzyılın ortalarında Ahridos piskoposu ve yerel yönetim Ege kıyısındaki Peritéorion'a (şimdi Burukale) taşındı.

Kırcaali'nin Türk halkı arasında nesilden nesile aktarılan söylentilere göre bölgede Osmanlı fethi öncesinde kasabanın bugün bulunduğu yerde sadece bir koyun ahırını vardı. Zamanla Türk kumandan Kırca Ali'nin mezarı etrafında bir yerleşim oluştu. Kırca Ali'nin ilk Rumeli Beylerbeyi

1922 yılında Kırcaali şehir merkezini gösteren, Merkez Camii'nin minaresinden çekilmiş bir fotoğraf

Kırcaali şehir merkezinden bir görünüş (Mariya Kiprovska fotoğraf arşivi)

Lala Şahin'in akıncı gruplarından birinin lideri olduğu tahmin edilir. 1310 (1892-93) tarihli *Edirne Vilâyeti Salnâmesi*'nde benzer efsanevî bir hikâye vardır. Bulgar coğrafyacısı Žečo Čankov da (1939) aynı hikâyeden bahseder. Buhara'dan geldiği ya da bir kervana liderlik ettiği düşünülen Kırca Ali hakkındaki diğer yerel kaynaklar, XX. yüzyılın başlarında yaşamış olan yerel gazeteci ve etnograf Mara Mihaylova tarafından derlenip bir araya getirilmiştir. Kırcaali Merkez Camii hazîresinde bulunan mezar taşının kitâbesine göre Kırca Ali 1371-1434 yılları arasında yaşamıştır. Bu kitâbe yeni olmakla birlikte söz konusu bilgi eski rivayetlere dayanmaktadır.

Kırcaali'nin içinde yer aldığı, Çirmen sancağına bağlı eski Hasköy (Haskovo) kazasının Osmanlı dönemine ait bilinen en eski tahriri 869 (1465) tarihli (BA, MAD, nr. 35). Bu tahrirde bölgede oldukça fazla miktarda Türkçe ad taşıyan ve nüfusu müslümanlardan oluşan köylere rastlanır. Ancak bunlar arasında Kırcaali adında bir yerleşim yeri geçmez. Kırcaali adı ilk defa 1482 tarihli Osmanlı vergi kayıtlarında Kırca şeklinde görülür (BA, MAD, nr. 324, vr. 121^{a-b}). Süleyman oğlu Yayabaşı Ali'nin tımarı olan Kırca, Ali'ye babasından intikal etmiştir. Köyün kırk bir müslüman hânesi ve 2291 akçelik bir vergi yükü vardır. Kasaba, 1516'da Kırca Ali'nin oğulları Umur, Süleyman, Hamza, Lutfi ve Hasan'ın yönetimi altındaydı (BA, TD, nr. 50, s. 111-112). Köyden elde edilen gelir 8.347 akçeye, hâne sayısı da hepsi müslüman altmış bire yükselmişti. Her iki kayıt da Hasköy kazasında nüfusun müsellem, yamak ve reâyâ (müslüman) olarak üçe bölündüğünü ve geniş bir kesiminin Osmanlı ordusuna yedek kuvvetler olarak bağlı bulunduğunu gösterir.

937'de (1530) köyün adı ilk defa Kırcaali diye kaydedildi (BA, TD, nr. 370, s. 338),

daha sonra bazan Kırca Ali şeklinde yazılsa da bu kullanımı sürdü. Köyün hâne sayısı üç mücerret (bekâr) ve imam dışında otuz yediye düşmesine rağmen artan buğday üretimi sayesinde vergi yükü 8.585 akçeye yükseldi. Bu kayıt aynı zamanda bütün Hasköy kazasının genel durumunu aksettirir. Kaza elli dördü Türkçe, sadece ikisi Slavca isimlere sahip toplam elli altı köyden oluşmaktadır. Bir çiftlik, elli altı köy ve küçük Hasköy kasabasının toplamda 1836 müslüman ve elli yedi hıristiyan hânesi vardı. Bu sebeple nüfusun % 97'si müslümandır. Tarihçi Konstantin Jireček, XIII ve XIV. yüzyıllarda Edirne ile Filibe arasında kalan yerlerin Bizanslılar'la Bulgarlar arasında gerçekleşen sürekli savaşlar yüzünden neredeyse boş halde bulunduğunu ve çok seyrek nüfuslu yerler olduğunu belirtir, Türk fethiyle beraber bu geniş alanın Türk yerleşimcilerle dolduğunu yazar. Jireček'in Osmanlı öncesi zamanlarda Arda nehri boyunca uzanan Kuman varlığı hakkındaki görüşü de Hasköy kazasının ve buraya bitişik arazilerin niçin Türkler tarafından yoğun biçimde iskân edildiğine bir açıklama getirmektedir. 1541'de Kırcaali kırk dört hâne, yedi müslüman bekâr

nüfusa ve toplamda 6.088 akçe gelire sahipti (BA, TD, nr. 385, s. 115-116). 1573'te köyün nüfusu tekrar elli bir müslüman hânesine ve iki bekâr nüfusa yükseldi, geliri de 7.000 akçeye çıktı (BA, TD, nr. 521, s. 140). 1595'te ise Kırcaali ve Azablar mahallesinin 8.000 akçelik gelirle kırk bir müslüman hânesi, sekiz bekâr nüfusu ve bir imamı vardı (BA, TD, nr. 651, s. 160-161).

XVII ve XVIII. yüzyıllarda da köy küçük bir yer olarak kalmaya devam etti. 1053 (1643) yılına ait bir avârız defteri, Kırca Ali Pazarı'nda otuz ile otuz beş hâneye teka-bül eden toplam nüfusun 160 ile 170 kişi olduğunu ortaya koyar (BA, KK, nr. 2606). Artık, köy defterden de anlaşılacağı üzere bir pazar fonksiyonuna sahiptir. 1260-1261 (1844-1845) yıllarına ait *Temettuât Defteri* kayıtlarında Kırca Ali'nin mülk ve hayvan sahibi olarak gösterilen elli dört hânesi bulunduğu belirtilir (BA, TMT, nr. 6445). Kırcaali bölgesinin nüfusu hakkında fikir veren diğer bir kaynak 1287 (1870) tarihli Edirne vilâyetinin ilk salnâmesidir. Buna göre Hasköy kazasında (artık Filibe sancağının bir parçası) 233 küçük köyde 8320 müslüman hânesi ve 4835 hıristiyan hânesi vardı. Bu da nüfusun % 63'ünün müslüman olduğunu gösterir. Salnâmede erkek nüfusun toplam sayısı da verilir, buna göre erkeklerin 23.467'si müslüman ve 18.461'i hıristiyandır (müslüman erkeklerin oranı % 56'dır). Bu durum, XVIII ve XIX. yüzyıllarda nüfusta meydana gelen büyük değişikliği çok açık şekilde ortaya koyar.

1878 Berlin Antlaşması'na göre Kırcaali, Doğu Rumeli'nin bir parçası olarak kaldı ve 1885'te bu bölgenin büyük kısmı, Hasköy kazası dahil Bulgaristan'a katılmış olmasına rağmen nüfusu % 100 müslüman olduğu için Osmanlı toprağı olarak kalmayı sürdürdü. 1302 (1885) tarihli irâde-i seniyye ile Hasköy'den ayrıldı ve 101 köy

XIX. yüzyılın sonuna ait Kırcaali Merkez Camii'nin iç görünüşü (Mariya Kiprovska fotoğraf arşivi)

içeren bir kaza haline geldi. Bu köylerden biri (Gabrovo) dışında tamamının adı Türkçe'dir. O zamanlar Kırcaali'de 1310 (1892) tarihli *Edirne Vilâyeti Salnâmesi*'ne göre sadece seksen ev vardı. Fakat daha sonraları hızla gelişen kasaba, büyük hangarlar ve savaş malzemesi depolarıyla dolu bir sınır şehri hüviyetine büründü. Halilzâde Mehmed Ağa tarafından 1227'de (1812) yaptırılan merkez camisi rengârenk boyandı, lambalarla donatılmış geniş bir hol ve düz tavanına bir iç kubbe eklenerek bugünkü halini alacak şekilde yeniden inşa edildi (1889). Dört uzun kolonla desteklenen yapının kenarında yüksek bir minare vardı. Halilzâde Mehmed büyük ihtimalle caminin yakınında -1920'lere ait fotoğraflarda bile görülebilen- hamamı da inşa ettirmişti. Hamam şehir planlamasına kurban gitti, temelleri ise şimdiki şehrin pazar yerinin altındadır. 1892 tarihli aynı salnâme'ye göre Kırcaali bir rüşdiyeye, biri kızlar, diğeri erkekler için iki ibtidâi mektebine sahipti. 101 köyde toplam 106 sıbyan mektebi vardı, bunlarda 3360 talebe eğitim görüyordu. Haftalık bir pazarı mevcuttu ve her sene eylül ayının üçüncü haftasında binlerce ziyaretçiyi ağırlayan bir panayır düzenleniyordu. 1892'de Kırcaali kazası 33.972'si müslüman, doksan dördü Ortodoks ve dokuz yehudi olmak üzere 34.075 nüfustan oluşuyordu. Buna göre bölge nüfusunun % 99,6'sı müslüman Türk'tü. Ayrıca kazanın civarında çeşitli yer altı kaynakları mevcuttu (neft / zift, antimovan, simli kurşun, kırmızı kurşun, bakır ve borasit). Bu madenlerden bazılarının çıkarılıp işlenilmesi o dönemlerde başlamıştır.

Balkan savaşlarına kadar Kırcaali saf bir Türk beldesi olarak kalmaya devam etti. 1913 Ağustosunda II. Balkan savaşları sırasında bir süre Garbî Trakya Hükûmet-i Müstakillesi içinde kalan Kırcaali savaşlardan sonra Bulgaristan Krallığı'na geçti. Bu yeni dönemle birlikte Kırcaali'nin çehresi değişti, Avrupaî bir görünüme büründü, birçok yeni Bulgar göçmen buraya yerleşti. 1930'larda Arda nehri havzasının en büyük yerlerinden biri oldu. 1912'ye kadar Kırcaali 3000'den fazla nüfusa sahip olmamıştır. 1920'de ise nüfusu 4500'ü buldu, 1926'da 6487'ye (2949 Bulgar, 2831 Türk, 468 Çingene, 144 yehudi, 95 diğeri), 1934'te 7767'ye (4255 Bulgar, 3165 Türk, 159 Çingene ve 188 yehudi) ulaştı.

Bu hızlı gelişmenin sebebi büyük oranda, 1922'den itibaren Yunanistan'a bağlı olan Batı Trakya'dan gelen Bulgar mültecilerin bölgeye yerleşmesidir. Nüfusun

Şimdi müze olarak kullanılan 1928-29 tarihli Kırcaali Medresesi (*Kırcaali Gazetesi*'nin izniyle)

o dönemde temel geçim kaynağı yüksek kalitesiyle ünlü tütün üretimidir. 1939'da ilçede birçok işçinin çalıştığı otuz üç tütün deposu vardı. İki dünya savaşı arası dönemde Kırcaali bir pazar merkezi olmaya devam etti, Osmanlı zamanındaki panayır da üç haftada bir kurulmaya başlandı. Burada ilk ve orta okulların dışında bir lise, kızlar için bir özel okul, bir Türk yüksek okulu mevcuttu. Kasaba hızlı bir şekilde şehirleşme sürecine girdi. Yeni kısımlarda geniş ve düz caddelerle birçok kamu binası ortaya çıktı (bir kilise, bir tiyatro binası, bir idare binası, bir hastahane, bir cezaevi ve modern bir otel). Zamana ve mekâna göre erken sayılabilecek bir şekilde sokak ışıklandırılması da bu dönemde başladı.

1929'da Kırcaali'deki Türkler kendi imkânlarıyla oldukça büyük ve mimari değere sahip üç katlı bir medrese yaptırdı. Bir rivayete göre medrese Azerbaycan'dan bir mimara İran İslâm mimarisini andırır tarzda inşa ettirilmiştir. Daha zayıf başka bir rivayete göre ise medrese ünlü Rus mimarı -büyük Sofya Aleksander Nevski Katedrali'ni de inşa eden mimar- Aleksander N. Pomerantsev'e yaptırılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu binaya komünist devlet tarafından el kondu ve 1960'larda şehrin yerel Tarih-Arkeoloji Müzesi'ne çevrildi. Bina şehrin en âbidevi, en güzel binasıdır.

1963'te Kırcaali, Rodoplar'daki en büyük sanayi şehri olarak tanımlanır. 21.018 nüfusa sahip olan şehir hâlâ tütün üretiminin merkezidir. Fakat şehrin hızla kalkınmasının sebebi tütün değil metalürji endüstrisidir. Kırcaali, Bulgaristan'da demirsiz metalürjinin merkezidir ve burada

kadmiyum, kurşun, gümüş, sülfürik asit ve çinko üretilmektedir. Şehrin çevresindeki kırsal kesimde çok sayıda koyun ve sığır yetiştirilir. II. Dünya Savaşı'nın ardından komünist rejim Bulgar hıristiyanlarının bölgeye göçmesini teşvik etti, aynı zamanda yoğun Türk azınlığının kültürel hayatını ve eğitimini kısıtladı. Komünist rejimin yıkılmasından sonra (1989) birçok Bulgar yerleşimci şehri terketti, bu da Türk nüfusunun şehir nüfusunda yüzdesinin artmasını sağladı. Günümüzde şehir 43.880 nüfusuyla büyük oranda Bulgar'dır, fakat bütün Kırcaali ilinde basıkın olan Türk seçmen sayesinde belediye başkanı Türk'tür. Türk azınlığın oranı % 35'tir, ancak bu oran, çevre kasabalardan son yıllarda gittikçe artarak gelen Türk göçü sayesinde sürekli çoğalmaktadır. Kırcaali kasabasından daha küçük olan Eğridere (Ardino), Cebel (Džebel) ve Mestanlı da (Momçilgrad) çoğunlukla Türk nüfusa sahiptir, fakat Kırcaali vilâyetinin beşinci kasabası olan Krumovgrad'ın (Koşukavak) nüfusunun çoğunluğu Bulgar'dır. Kırcaali ve yakın çevresi Geç Osmanlı döneminden bazı önemli siyasetçilerin ve bilim adamlarının doğum yeri veya soyunun dayandığı yerdir. Jön Türk lideri ve başvezir Talat Paşa ile ünlü Hititolog, arkeolog Tahsin Özgüç bunlardan sadece ikisidir.

BİBLİYOGRAFYA :

C. Jireček, "Einige Bemerkungen über die Überresten der Petschenegen und Kumanen im heutigen Bulgarien", *Sitzungsberichte der königlich böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften (Sitzung von 21. Jänner 1889)*, Prag 1889, s. 3-30; Ž. Čankov, *Geografski Rečnik na Bălgarija*, Sofia 1939, s. 235-236; L. Melnışki, "Kurdjali", *Bulgarian Guidebook*, [baskı yeri yok], 1963, s. 281-282; H.-J. Kornrumpf, *Die Territorialverwal-*

tung im östlichen Teil der europäischen Türkei (1864-1878), Freiburg 1976, s. 362; P. Soustal, *Tabula Imperii Byzantini VI, Thracien*, Wien 1991, s. 160-161; N. Ovčarov – D. Hadžieva, *Srednovekovnija manastir v grad Kărdžali-Centăr na Episkopijata Akhridos (XI-XIV vek)*, Sofia 1992; *Kărdžali ot traditsiya kăm modernostta* (ed. Čvetana Georgieva), Sofia 1998; M. Mihaylova, *Kărdžali*, Sofia 2000, s. 45-53; Siddik Çalık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar'da Osmanlı Düzeni (15.-16. Yüzyıllar)*, Ankara 2005, tür.yer.; Mehmet Delibalta, *Batı Trakya Manevi Tarihi*, Gümülçine / Komotini 2005, tür.yer.; P. Nazárova, *Kărdžali, pogled kăm minaloto*, Kărdžali 2012.

MACHIEL KIEL – MARIYA KIPROVSKA

KIRGIZLAR

Orta Asya'da bir Türk topluluğu.

Kırgız adı ilk defa Çinli tarihçi Sima Tsyan'ın (Sima Qian ya da Se Ma T'sien) milâttan önce 203-201 yıllarına ait olayları anlattığı notlarında Ko-k'un olarak geçer. Daha sonraki döneme ait Çin kaynaklarında Chien-k'un, Ch'i-ku, Chie-ku, Ho-kesu gibi farklı adlandırmalara da rastlanır. Göktürkçe ve Uygurca metinlerde Kırgız şeklinde kaydedilen bu isim Kâşgarlı Mahmud tarafından Kırkız olarak yazılmıştır. Arapça (İstahrî, Şeyhürrabve ed-Dımaşki, İbn Havkal, İbn Hurdâzbih) ve Farsça (Gerdîzî, Zekeriyâ el-Kazvîni) kaynaklarda Hir-hız, Hir-hiz diye adlandırılan Kırgızlar, Atâ Melik Cüveynî tarafından Kır-kız, Kır-gız, Kırk-kız gibi değişik imlâlarla yazılmıştır. Ebûlğazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'sinde ise Kır-gız, Kır-giz, Kır-kız şekilleri görülmektedir. Moğol, Kalmuk ve Tunguz kaynaklarında Burut, Burugut diye geçen kelimenin Kırgızlar'ı işaret ettiği ileri sürülür. Kırgız adının anlamı ve etimolojisi konusunda N. A. Aristov, A. Vâmbéry, V. Munkacsi, V. V. Radlov, L. Ligeti, K. İ. Petrov, N. A. Baskakov, A. N. Kononov, D. Banzarov, S. M. Abramzon, P. Pelliot, O. Karatayev, Ö. Karayev gibi çok sayıda bilim adamının görüş bildirmesine rağmen bu adın anlamı günümüzde de bilinmemektedir. Radlov, Orhon ve Yenisey'deki Göktürk yazıtlarına dayanarak Kırgız adının "kırk" ve "yüz" sayılarından (kırk+yüz) oluştuğunu ve "kırk grup" mânasına geldiğini ileri sürerken D. Banzarov, L. Ligeti, S. M. Abramzon, kırk sayısına eski Türkçe'deki -iz çokluk ekinin eklenmesiyle ortaya çıkan Kırk-iz'in "kırk boy, kırk oymak" demek olduğunu söyler. Z. V. Togan ise "Kırk-er" fikrini ileri sürmektedir. Kırgız adı hakkında görüş belirten bilim adamlarının ortak kanaati

ise Kırgız adının kırk sayısı ile bağlantılı olduğu yönündedir. Buna delil olarak da Kırgızlar'ın kırk boydan meydana gelmesini gösterirler. Günümüzde Kırgızlar'ın hemen hemen tamamı hangi boya mensup olduğunu bilmektedir.

Yenisey bölgesi Kırgızlar'ın tarih sahnesinde ilk görüldüğü yer olmakla birlikte ana yurtları konusunda da farklı görüşler mevcuttur. V. V. Radlov, Kırgızlar'ın Yenisey ve Altay bölgesinden Tanrı dağlarına göç ettikleri yönündeki fikirlerine mesafeli yaklaşmaktadır. Radlov'a göre eğer Kırgızlar çok erken dönemlerde Tanrı dağlarına göç etmiş olsalardı yazılı ve sözlü kültürlerinde o bölgelerin izlerini taşımaları gerekirdi. Bu sebeple Radlov, Kırgızlar'ın daha geç dönemlerde, ya IX-X. yüzyıllarda kendi hükümdarlıkları zamanında veya Moğollar'ın Orta Asya'yı istilâsı döneminde (XIII. yüzyıl) bölgeye geldiklerini düşünmektedir. Kırgızlar'ın en erken dönemlerden XIX. yüzyılın ortalarına kadar olan tarihlerini bilimsel olarak ilk kaleme alan Barthold da Kırgızlar'ın Tanrı dağlarına göç ettiklerini söylemektedir. A. N. Bernştam, E. Manayev gibi bilim adamları ise Kırgızlar'ın çok daha erken dönemlerde Yenisey'den Tanrı dağlarına göç ettiklerini ileri sürerler. Onlara göre Kırgızlar, Hunlar döneminde yani büyük kavimler göçü esnasında bölgeye göç etmeye başlamışlardır. IX.

Millî kıyafetleriyle bir Kırgız ailesinin tasvir edildiği resim (Klavdia – Ayderberk, *Kırgızların Millî Giysileri*, s. 204)

yüzyılda artarak devam eden bu göç hareketi Moğollar devrinde son bulmuştur. Ö. Karayev, Y. Hudyakov ve T. Coroev, Kırgızlar'ın Yenisey'den Tanrı dağlarına Kırgız Kağanlığı döneminde IX. yüzyılın ortalarında göç ettikleri fikrindedir. Bu kavmin Tanrı dağlarına ne zaman göç ettiği konusunda tarihî kaynaklarla örtüşen en gerçekçi tez ise D. G. Savinov'a aittir. Ona göre Kırgızlar XIII. yüzyılda, doğu göçebe boylarının Orta Asya'ya en yoğun biçimde göç ettiği dönemlerde buraya gelmişlerdir. Onlarla birlikte diğer bazı boylar da bölgeye göç etmiştir. Savinov'un bu düşüncesini arkeolojik bulgular da desteklemektedir. Kırgızlar'ın Tanrı dağlarının yerli halkı oldukları fikrinin savunucuları N. A. Aristov ve H. Y. Biçurin'dir. Aristov, Kırgızlar ile bazı diğer boyların Usunlar'ın devamı olduğunu belirtir. Bir kısım arkeolojik bulgular Kırgızlar ile Usunlar arasında kültürel benzerliklerin varlığını gösterse de bu durum tek başına Kırgızlar'ın Usunlar'dan geldiğini kanıtlamaz. Biçurin ise Tan sülâlesi döneminde Tanrı dağlarında yaşamış olan ve kaynaklarda Burut adıyla geçen halkın Kalmuk ve Cungarlar ile birlikte Kırgızlar'ın da ataları oldukları düşüncesindedir.

Tarih. Kırgızlar 560'ta Göktürk Hakanı Mu-kan zamanında hakanlığa bağlandılar da Göktürkler'in fetret devrinde (630-680) müstakil bir hüviyet kazandılar. II. Göktürk Hakanlığı döneminde tekrar Göktürk idaresine alınan Kırgızlar daha sonra Uygur Kağanı Moyen-Çor tarafından Uygur Hakanlığı'na bağlandılar (758). Ancak 840'ta şiddetli bir hücumla Uygur Devleti'ni yıkarak Ötüken'de kendi hâkimiyetlerini kurdular, fakat burada fazla kalamadılar. 920'de bütün Moğolistan'ı ele geçiren K'i-tanlar, Kırgızlar'ın Ötüken bölgesinden çıkarıp eski yurtlarına sürdüler. Cengiz Han, Merkit ve Naymanlar'la olan savaşları sırasında Kırgızlar'ı da itaat altına aldı (1207). Kırgızlar, Cengiz Han'a itaat eden ilk Türk kavmidir. 1217'de Moğollar'a karşı direnmeye kalkıştırlarsa da ertesi yıl Cengiz Han'ın oğlu Cuci tarafından yenilgiye uğratarak tekrar imparatorluğa bağlandılar. Ardından Kalmuk ve Kazak hâkimiyetinde yaşayan Kırgızlar'la ilgili bazı bilgiler Osmanlı dünyasına da aksetmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait bir eserde Kırgızlar'ın Kâşgar'ın yakınında buldukları, Moğollar'a benzedikleri, bağımsız olmadıkları, beylerine Kaşka dedikleri, sarp dağlarda yaşadıkları, düşmanlarını asla kendi topraklarına sokmadıkları belirtilir (Seyfi Çelebi, s. 86-87). Buradaki